

PAPER DETAILS

TITLE: Yeni Uygur Atasözlerinin Yönelim Metaforları Açısından İncelenmesi

AUTHORS: Muhammet Yasin ÇAKIR

PAGES: 126-140

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1163553>

YENİ UYGUR ATASÖZLERİNİN YÖNELİM METAFORLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

[Araştırma Makalesi/Research Article]

Muhammet Yasin ÇAKIR*

Geliş Tarihi: 30.03.2020

Kabul Tarihi: 23.04.2020

Öz

Klasik anlamda metafor, sadece söz sanatı olarak görülürken modern/çağdaş metafor daha geniş bir kavram alanını ifade eder. En geniş anlamıyla metaforlar, duygularımızı ortaya çıkaran veya gizleyen dile ait unsurlardır. Atasözlerinde sık sık kullanılan metaforun bir diğer türü de yönelim metaforlarıdır. Yönelim metaforları, insanların birbirleriyle iletişim kurarken yön odaklı kelimeleri kullanmasıyla oluşur. Yeni Uygur atasözlerinde de bu yönüme sıkça başvurulmuştur. Bu çalışmada Uygur Türklerinin düşünce sisteminde yönelim metaforlarının nasıl yer edindiği, bunların atasözlerine nasıl yansıdığı ve hangi kavramlarla ifade edildiği incelenmiştir. Bu bağlamda atasözleri sayesinde Uygur Türklerinin yönelim bildiren kelimelere, derin yapıda, nasıl bir anlam yüklediği değerlendirilmiş; bu sayede Uygur Türklerinin düşünce yapılarının gösterilmesi ve bunun dile olan yansımalarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Uygur Türklerinin yönelim metaforları içinden en çok aldi (ön)/keyin (arka), yıraq (uzak)/yéqin (yakın) metaforunu kullandıkları tespit edilmiştir. Yeni Uygur atasözlerinin metaforik açıdan incelenmemiş olması ve Uygur Türklerinin yönelim bildiren kelimeleri nasıl kullandığının daha önce değerlendirilmemiş olması bu çalışmayı özgün kılan niteliklerdendir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Atasözü, Metafor, Yönelim, Maqal.

PROVERBS OF NEW UIGHUR ATTACHMENTS IN TERMS OF ORIENTATIONAL METAPHORS

Abstract

In the classical sense, metaphor is seen only as the figure of speech, while modern /contemporary metaphor expresses a wider conceptual field. In the broadest sense, metaphors belong to the language that reveals or hides our emotions. One type of metaphor frequently used in proverbs is orientational metaphors. Orientational metaphors are formed when people use direction-oriented words when communicating with each other. In this study, it was investigated how the metaphors of orientational in the thought system of Uighur Turks are included, how it's are reflected in the proverbs and what concepts are expressed. In this context, thanks to the proverbs, it was evaluated what the Uighur Turks attributed to the words that indicate orientation in deep structure and was aimed to show the Uyghur Turks thought structures and to reveal their reflections on the language. Among the orientational metaphors of the Uighur Turks, it was found that they used the metaphor of the aldi (front) / keyin (back), yıraq (far) / yéqin (close). The fact that the new Uighur proverbs have not been studied metaphorically and how Uighur Turks use the words that indicate orientation have not been evaluated before are the qualities that make this study unique.

Keywords: Uighur, Proverb, Metaphor, Attachment, Adage.

* Araş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: yasincaakir@kilis.edu.tr

Orcid: 0000-0003-4875-9780

Giriş

Sözlüklerde metafor (metaphor) kelimesinin karşısına “eğretileme” yazılır. Ancak metafor denildiğinde akıllara iki kavram gelmelidir: Klasik metafor ve modern/çağdaş metafor. İfade alanları birbirlerinden farklı olduğu için bu iki kavramın farklarını bilmek önemlidir. Klasik metafor, belagat kitaplarında “istiare” terimiyle karşılanır. Klasik yaklaşıma göre metafor; lengüistik bir fenomen, sanatsal ve retorik bir araç, benzerliğe dayanan bir karşılaştırma şekli, iradi ve düşünülmüş bir kullanım ve onsuz da yapabileceğimiz bir konuşma figürüdür (Akın, 2017: 10). Modern/çağdaş metafor ise 1980 yılında G. Lakoff ve M. Johnson tarafından “Metaphors We Live By” eserinde “Kavramsal Metafor Kuramı” çalışmalarının neticesinde ortaya çıkmış bir terimdir. Bu kurama göre metafor sadece edebî sanatlar içinde değerlendirilmemelidir (Lakoff ve Johnson, 2015). Bu makalenin bu bölümünden itibaren kullanılan “metafor” ifadesi modern/çağdaş metaforu karşılayacak biçimde kullanılmıştır.

İnsan, içinde yaşadığı gerçekliği ancak metaforlar vasıtasıyla ve metaforik olarak inşa edebilir. Metaforlar hayatı, kendimizi ve “öteki”ni anlamanın yegâne yoludur. Metaforlar, dünya diye adlandırdığımız şeyi, onu açığa çıkararak ve gizleyerek bize sunar. Hayatı ve dili mucizevî kılan metaforlardır. Metaforlar kendi ışılılarıyla bazen gözümüzü alıp aktardıkları veya taşıdıkları anlamı saklarken, bazen de yine aynı ışılılarıyla anlattıklarını çok daha görünür kılar. Dünyanın bu açığa çıkarıcı ve gizleyici takdimi olan metaforlar, dilin aslı varlığıdır. Çünkü dil sadece bir “göstergeler imparatorluğu” değil, aynı zamanda bir “metaforlar imparatorluğu”dur da (Lakoff ve Johnson, 2015: 9).

Modern/çağdaş metafor teorisine göre üç tür metafor vardır: yapı metaforları, yönelim metaforları ve ontolojik metaforlar (Lakoff ve Johnson, 2015: 30). Bu çalışmada yönelim metaforları, Yeni Uygur atasözleri üzerinden değerlendirilmiştir. Yeni Uygur atasözlerinin seçilimi noktasında da Kurtuluş Öztöpcü’nün “Uygur Atasözleri ve Deyimleri” ile Muhemmet Rehim’in “Uygur Xelq Maqal Temsilliri” kitaplarından faydalanılmıştır. Kurtuluş Öztöpcü’den alınan atasözleri “(KÖ/sayfa numarası)”, Muhemmet Rehim’den alınan atasözleri ise “(MR/sayfa numarası)” kısaltmaları ile gösterilmiştir.

Çalışmanın inceleme kısmında Muhammet Emin Yıldızlı’nın “Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması” makalesinde kullanılan tasnif yönteminden yararlanılmış, ancak sıralı cümle yapısındaki bazı atasözleri bu tasnifte herhangi bir başlığa girmediği için yeni bir başlık daha eklenmiştir. İnsanda olumlu duygular oluşturan metaforlar ile insanda olumsuz duygular oluşturan metaforlar “Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi Aynı Yönlü Atasözleri” şeklinde tek ana başlıkta toplanmış ve “Atasözlerinde Olumlu Yönde Yönelim Metaforları”, “Atasözlerinde Olumsuz Yönde Yönelim Metaforları”, “Atasözlerinde Bir Cümlesi Olumlu Yönde, Diğer Cümlesi Olumsuz Yönde Yönelim Metaforları” olmak üzere üç alt başlığa bölünmüştür. İnsanda oluşturduğu duygu açısından söylemsel ve anlamsal olarak farklı yönde duygusal ifadeleri içerisinde barındıran metaforlar ise “Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi İki Yönlü Atasözleri” şeklinde değerlendirilecektir (Yıldızlı, 2017: 1495).

I. Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi Aynı Yönlü Atasözleri

A. Atasözlerinde Olumlu Yönde Yönelim Metaforları

B. Atasözlerinde Olumsuz Yönde Yönelim Metaforları

C. Atasözlerinde Bir Cümlesi Olumlu Yönde, Diğer Cümlesi Olumsuz Yönde Yönelim Metaforları

II. Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi İki Yönlü Atasözleri

Alt başlıklarda altı çizili halde verilen metaforlar; eğer bir kaynaktan alındıysa yanında parantez içerisinde kaynağı gösterilmiş, ancak ilk defa bu çalışmada ele alınan bir başlıkta yanı boş bırakılmıştır.

1. Yönelim Metaforları

Dünya bir uzam, bir boşluk ve büyük bir mekândır. İnsanlar çok büyük bu mekân içinde yaşamaya çalışırken, boşluktaki davranışlarını gök ve yere göre düzenlemeye çalışmışlardır. Hareketler ya yerle göğe paraleldir, yataydır veya yerle göğe zıt yöndedir, dikeydir. Paralellik içinde ileri-geri, ön-arka, sağ-sol... gibi yönler yer alırken dikeylik içinde yukarı-aşağı, üst-alt... gibi yönler bulunmaktadır (Yunusoğlu, 2015: 1633).

Metaforik kavramın bir kavramı diğerine göre yapıya kavuşturmayan, bunun yerine bütün bir kavramlar sistemini diğer bir kavramlar sistemine göre organize eden başka bir türü daha vardır. Bunlar, yönelim metaforları diye adlandırılır çünkü onların çoğu uzay/meکان istikameti ile ilişkilidir (Lakoff ve Johnson, 2015: 40). Yönelim metaforları anlam açısından incelendiğinde eğer anlam olumlu yönde ise metafor yönelimi yukarı doğru olmakta; anlam olumsuz yönde ise metafor yönelimi aşağı doğru olmaktadır. Bu durumda metaforlar; toplumların yaşam tarzlarına ve hayatta edindikleri tecrübelerle göre kendilerine ifade alanı bulmaktadır. Günlük hayatta kullandığımız ifadeler içinden birçok yönelim metaforu örneği çıkarılabilir. Kötü bir durumda olduğunu anlatmak için çökmek, dibe vurmak, ele ayağa düşmek, itibardan düşmek gibi ifadeler kullanılır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin düşünce yapısına göre kötü durumda olmak aşağı istikamettedir. Bu durumu, Yeni Uygur Türkçesinden seçilecek birkaç atasözü ile netleştirmek gerekirse:

ئۆزەڭدىن يۇقۇرىغا قاراپ پىكىر قىل، ئۆزەڭدىن تۈۋەنگە قاراپ شۇكۇر قىل.

Atasözü: Özeñdin yuqurığa qarap pikir qil, özeñdin tüvenge qarap şükür qil. (MR/29)

T.T.: Kendinden yukarıdakilere bakıp düşün, kendinden aşağıdakilere bakıp şükret.

Metafor Yönü: Atasözünün ilk bölümünde anlamsal ve söylemsel olarak metafor yönü yukarı doğrudur; ancak ikinci bölümünde anlamsal ve söylemsel olarak metafor yönü aşağı doğrudur.

Metafor Açıklaması: İlk cümlede metaforun yönünü yukarı doğru çeken “yuqurığa”; ikinci cümlede metaforun yönünü aşağı doğru çeken “tüvenge” kelimesidir. İnsan kendini merkez olarak düşündüğünde kendinden iyi durumdaki insanları yukarıda, üstte görür. Çünkü insanların genel tecrübelerine göre güç sahibi ve yüksek statü sahibi kişiler yukarıdayken güçsüz ve düşük statü sahibi kişiler aşağıdadır. Atasözünde geçen aşağı bakıp şükret ifadesi de yukarıdakinin daha iyi durumda olduğu görüşünü destekler.

سەۋرەننىڭ تۇۋى سېرىق ئالتۇن.

Atasözü: Sevriniñ tüvi sériq altun. (MR/91)

T.T.: Sabrın dibi sarı altındır.

Metafor Yönü: Anlamsal ve söylemsel olarak farklı yönlü bir metafor olmakla birlikte metaforun yönü yukarı doğrudur.

Metaforun Açıklaması: Anlam ve söylem olarak bakıldığında farklı yönlü bir metafor söz konusudur. Buradaki metafor anlam olarak yukarı doğru bir yönelim içerisindeyken söylem olarak bakıldığında aşağı yönelime sebep olacağı düşünülen “tüvi” (temel, dip) kelimesiyle birlikte zıtlık oluşturmuştur. Bu nedenle metafor anlamsal ve söylemsel olarak iki yönlü olmuştur.

2. İnceleme

Yönelim metaforlarında geçen, mutlu olanın yukarıda/kederli olanın aşağıda olduğu gibi yönelimler rastgele veya kişisel tercihlerle seçilmez. Bu yönelimlerin ortaya çıkmasında fiziksel ve kültürel tecrübelerin payı vardır. Doğal olarak bir kültürde “iyi” olarak görülen bir durum başka bir kültürde “kötü” olarak yorumlanabilir. Yeni Uygur atasözlerinde yönelim metaforları incelenirken metaforların fiziksel veya kültürel temelleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

I. Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi Aynı Yönlü Atasözleri

Muhatabın bilişinde yer bulan ifadeler kültürel ve kişisel tecrübelerle anlamlandırılır. Metaforlarda da bu durum geçerlidir. “Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi Aynı Yönlü Atasözleri” söylem ve anlamın muhatabında aynı yönde duygular uyandırdığı atasözleridir (Yıldızlı, 2017: 1495). Basit bir örnekle açıklamak gerekirse “düşmek” sözcüğü söylem olarak aşağı/olumsuz yönelimli bir kelimedir, “gözden düşmek” ifadesi de anlam olarak aşağı/olumsuz yönelimlidir. Örnekteki gibi anlam ve söylem olarak aynı yönde olan atasözleri bu başlık altında değerlendirilmiştir.

A. Atasözlerinde Olumlu Yöndeki Yönelim Metaforları

Kontrol Yukarıdadır/Kontrol Maruz Kalan Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 42)

Fiziksel hacim, genellikle fiziksel güçle ilişkilidir ve bir kavganın galibi genellikle yukarıdadır (Lakoff ve Johnson, 2015: 42). Günlük hayata bakıldığında güç sahibi, kitleleri kontrol eden kişilerin yukarıdan hitap ettiğini; kontrole maruz kalan, yönetilen kişilerin de aşağıdan dinlediğini görmekteyiz. Bu nedenlerden dolayı yukarı kelimesi metaforik olarak olumlu/yukarı doğru yönelimli iken aşağı kelimesi olumsuz/aşağı yönelimlidir.

نەقىلدىن تەجرىبە ئارتۇق.

Atasözü: Eqildin tecribe artuq. (KÖ/171)

T.T.: Tecrübe akıldan üstündür.

Metaforun Açıklaması: Söylem olarak bakıldığında “artuq” kelimesi olumlu/yukarı yönelimlidir, anlam açısından bakıldığında da metafor yönünün olumlu/yukarı yönlü olduğu görülmektedir.

نەقىلسىزغا باش بولغىچە، نەقىللىكنىڭ قولى بول.

Atasözü: Eqilsizğa baş bolğıçe, eqillikniñ quli bol. (KÖ/172)

T.T.: Akılsıza baş olacağına, akıllının kulu ol.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelimi belirten “baş” kelimesidir. Baş/ayak zıtlığında yukarı/aşağı zıtlığının yansımaları görülür. “Baş ol-” ifadesi yukarıda, kontrol eden durumunda olmayı ifade eder.

İyi Olan Yukarıdadır/Kötü Olan Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 43)

Kişisel mutluluğun fizik temeli: Mutluluk, sağlık, hayat ve kontrol –ilkece kişi için iyi olan şeyleri karakterize eden şeyler- tamamen yukarıda’dır (Lakoff & Johnson, 2015, s. 43).

ياخشىنىڭ ياخشىلىغىنى چىقار، كۆككە يەتسۇن؛ ياماننىڭ يامانلىغىنى چىقار، توزۇپ كەتسۇن.

Atasözü: Yaxşiniñ yaxşılığını çiqar, kökke yetsun, yamanniñ yamanlığını çiqar, tozup ketsun. (MR/155)

T.T.: İyinin iyiliğini çıkar, göğe yetişsin; kötünün kötülüğünü çıkar savrulup gitsin.

Metaforun Açıklaması: Atasözünü anlam ve söylem olarak yukarı yönlü yapan kelimeler “çıkar-, kök” kelimeleridir. Türk kültürüne bakıldığında iyi insanların gökyüzüne(cennete), kötü insanların ise yerin dibine(cehenneme) gittiği düşünülür.

Önemsenen Öndedir/Önemsiz Olan Arkadadır Metaforu

İnsanoğlunun fiziksel olarak önde olanı algılama eğilimine bağlı olarak, vurgulanmak istenenin, yönelimli bakımdan ön ve arka metaforlarıyla anlamlandırılması sonucu kullanılan metaforlardır.

باش نېگىپ نالدىڭغا كەلسە، ئاتاڭنى ئۆلتۈرگەندىن كەچ.

Atasözü: Baş eğip aldiñga kelse, atañni öltürgendin keç. (KÖ/117)

T.T.: Baş eğip önüne gelse, babanı öldüreni bile affet.

Metaforun Açıklaması: İnsanlar için önlerinde olan daha önemlidir. “Aldiñga kel-(önüne gel-)” ifadesi, atasözünde yönelim metaforunu oluşturan ögedir. Önemsenen şeyler göz önünde olur. Gülensoy’a göre önemsemek, bir şeyin nitelik ve nicelik bakımından değeri olma durumudur ki “ön-(çıkma, yükselmek)” kökünden gelmektedir (Gülensoy, 2018: 540).

بۇكۆڭنى نالدىڭغا قويۇپ ئويلاپ باق.

Atasözü: Böküñni aldiñga qoyup oylap baq. (KÖ/143)

T.T.: Şapkanı önüne koy, düşün.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelim metaforunu oluşturan “aldıñga” kelimesidir. İnsanlar önem verdikleri şeylerin gözlerinin önünde durmasını ister. Burada da metaforik olarak önem verdiği düşünceleri göz önünde bulundurarak düşün anlamı vardır.

Önemsenen Öncedir/Önemsiz Olan Arkadadır Metaforu

İnsanlardaki önem verdikleri olayları ertelememe, önceden yapma eğilimi bu metaforu ortaya çıkarmıştır.

ئاغرىشتىن نىلگىرى كېپەننىڭ تەييارلا.

Atasözü: Ağrıştin ilgiri képeninñi teyyarla. (KÖ/79)

T.T.: Hasta olmadan önce kefenini hazırla.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde anlam ve söylem olarak önemsenenin önce olduğunu gösteren “ilgiri(1. daha önce, daha erken 2. ileri)” kelimesidir (Necip, 1995: 174). Halk arasında öldüğü zaman başkasına yük olmasın, kefen telaşı olmasın ya da kendi helal parasından olsun düşünceleriyle kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da bunun için para ayırması âdetine rastlanır (Artun, 2016: 17). Tüm bu nedenlerden dolayı önem verilen kefenin hasta olmadan “önceden” hazırlanması önemli görülür.

Bilgili Kişi İleridedir/Bilgisiz Kişi Geridedir Metaforu

İleri yönelimi, metaforik olarak bulunduğu yerden daha iyi, daha güçlü, daha etkili, bir konuma gelme durumunu ifade etmek için kullanılır. Geri yönelimi ise ilerinin tersi olarak daha kötü, daha zayıf, daha etkisiz bir konumu ifade eder. Geri yönelimi bazen de sabit durumu, bulunduğu konumda kalmayı ifade eder (Gen, 2012: 657).

بىلىملىك كىشى ئوزار، بىلىمسىز كىشى توزار.

Atasözü: Bilimlik kişi ozar, bilimsiz kişi tozzar. (MR/25)

T.T.: Bilgili kişi ileri gider, bilgisiz kişi savrulur.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde “oz- (geçmek; ileri gitmek) (Necip, 1995: 302) kelimesi, yönelim metaforunu olumlu yöne çeken unsurdur. Bilgili kişilerin yeni öğrendiği bilgilerle daha da ileri gideceğini, bilgisiz kişilere göre daha ileride olduğunu vurgulamaktadır.

Tercih Edilen Geniştir/Tercih Edilmeyen Dardır Metaforu

Fiziksel olarak çokluk kavramının, yönelimli olarak genişlik metaforuna; darlık kavramının ise, azlık metaforuna taşındığı bir yönelim metaforu şeklindedir (Akın, 2017: 15).

تېرىدىغان يېرىڭ نەم بولسۇن، كىرىدىغان يېرىڭ كەڭ بولسۇن.

Atasözü: Tériydiğan yériñ nem bolsun, kiridiğan yériñ keñ bolsun. (MR/56)

T.T.: Ekeceğin yer nemli olsun, gireceğin yer geniş olsun.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde anlam ve söylem olarak olumlu yönelimi sağlayan “keñ” kelimesidir. Bu kelime söylem olarak incelendiğinde geniş olanın ferah ve iyi olacağı, dar olana tercih edileceği görüşü ortaya çıkmaktadır.

يۇرت ئىشىڭى كەڭ.

Atasözü: Yurt işiği keñ. (MR/2)

T.T.: Yurt kapısı geniş.

B. Atasözlerinde Olumsuz Yöndeki Yönelim Metaforları

Yüksek Statü Yukarıdadır/Düşük Statü Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 43)

Sosyal ve fizikî temel: Statünün yukarıda olması sosyal güç ve fiziki güç ile ilişkilidir (Lakoff ve Johnson, 2015: 43).

نەل باردا نەر خار بولماس، نەر باردا نەل خار بولماس.

Atasözü: El barda er xar bolmas, er barda el xar bolmas. (KÖ/168)

T.T.: Halk varken yiğit aşağılanmaz, yiğit varken halk aşağılanmaz.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde olumsuz/aşağı yönelimli metaforu oluşturan “xar bol-” ibaresidir. Aşağı olmak ifadesi, statü olarak düşük durumda olmak anlamında kullanılmıştır.

Erdemli Olan Yukarıda/Erdemsiz Olan Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 43)

Erdemli olmak, mutluluğunu sürdürmek için toplum/kışi tarafından koyulan standartlara göre eylemde bulunmaktır. Erdemli eylemler toplumun/kışinin bakış açısından sosyal mutlulukla ilişkili olduğu için erdemli olan yukarıdadır (Lakoff ve Johnson, 2015: 43).

نەلگە باققان خار نەمەس.

Atasözü: Elge baqqan xar emes. (KÖ/169)

T.T.: Halka bakan aşağı değildir.

دوست نایرىغان دوزاق تۇۋىدە.

Atasözü: Dost ayriğan dozaq tüvide. (MR/12)

T.T.: Dost ayırt eden cehennem dibinde.

نو غرىلىق قىلغان نادەم يەرگە قارايدۇ.

Atasözü: Oğriliq qilğan adem yerge qaraydu. (KÖ/251)

T.T.: Hırsızlık yapan insan yere bakar.

Değerli Olan Yakındadır/Daha Az Değerli Olan Uzaktadır Metaforu (Akin, 2017: 13)

İnsan değer ve önem verdiklerini yakınında tutmak ister. Çünkü insanın bilip görebildiği yakınıdır. Sevmediği, görmek istemediği şeyleri de kendinden uzaklaştırır. Yakında olan unutulmaz ancak uzakta olan zaman geçtikçe unutulur. Aşağıdaki atasözlerini anlam ve söylem olarak olumsuz yönelimli yapan “yıraq (uzak)” kelimesidir.

كۆزدىن يىراق، كۆڭلدىن يىراق.

Atasözü: Közdin yıraq, köñüldin yıraq. (MR/188)

T.T.: Gözden uzak, gönülden uzak.

يىراقتىكى سۇدا ئۇسسلىق قانماس.

Atasözü: Yıraqtiki suda ussiliq qanmas. (MR/230)

T.T.: Uzaktaki su ile suya doyulmaz.

ھورۇنغا ھويلىدىكى سۇ يىراق.

Atasözü: Horunğa hoylidiki su yıraq. (MR/52)

T.T.: Tembele avludaki su uzak.

كۈن يىراق تۇرۇپمۇ كۆيدۈرىدۇ.

Atasözü: Kün yıraq turupmu köydüridu. (KÖ/236)

T.T.: Güneş uzak durup da yakar.

ئات نورۇق، يول تايغاق، يۈك ئېغىر، مەنزىل يىراق.

Atasözü: At oruq, yol tayğaq, yük égir, menzil yıraq. (MR/89)

T.T.: At aksak, yol kaygan, yük ağır, menzil uzak.

يىراق يولنى غەيرەت بىلەن قىسقارت.

Atasözü: Yıraq yolni geyret bilen qisqart. (KÖ/330)

T.T.: Uzak yolu gayretle kısalt.

Önemsenen Öndedir/Önemsenmeyen Arkadadır Metaforu

مېڭىشقا ئېرىنسەڭ، كېيىن يۈگۈرەيسەن.

Atasözü: Méñişqa érinseñ, kéyin yügüreysen. (MR/48)

T.T.: Yürümeye erinirsen arkadan koşarsın.

Metaforun Açıklaması: Metaforu olumsuz yönelimli yapan “kéyin (arka, geri)” kelimesidir. Bir işi zamanında halletmezsen veya zamanında çalışıp iyi bir yere gelmezsen, kendi işlerini yapmak için senden “önde” olan kişilerin “arkasından” koşarsın. Metaforik olarak, arkada kalan muhtaç olandır, anlamı vardır.

Bilgili Kişi İleridedir/Bilgisiz Kişi Geridedir Metaforu

سوراي سوراي بىلىم ناپتۇ، ئويلاي ئويلاي كېيىن قاپتۇ.

Atasözü: Soray soray bilim aptu, oylay oylay kéyin qaptu. (KÖ/290)

T.T.: Sora sora bilim almış, düşünce düşünce geri kalmış.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde metaforun olumsuz yönlü olmasının sebebi “kéyin (arka, geri)” kelimesidir. Bu kelime metaforik anlamda bulunulan durumdan daha kötüye gidildiğini ifade eder.

Tercih Edilen Geniştir/Tercih Edilmeyen Dardır Metaforu

Bu başlıktaki atasözlerini olumsuz yönelimli yapan “tar (dar)” kelimesidir. Çünkü insanlar için tercih edilen geniş olandır. Atasözlerine bakıldığında mezarın bile dar olması olumsuz bir özellik olarak gösterilmiştir.

ئۇسۇل ئىنىيالىمىغان قىزغا ئۆيىنىڭ تارلىقى بانا.

Atasözü: Usul oyniyalmıgan qızğa öyniñ tarlığı bana. (MR/67)

T.T.: Dans edemeyen kıza evin darlığı bahanedir.

ئىچى تارنىڭ گۆرى تار.

Atasözü: İçi tarniñ göri tar. (KÖ/204)

T.T.: Kiskancın mezarı da dar olur.

ھارۋا ماڭغان يول تار بولماس، يامانغا گەپ قىلساڭ ھار بولماس.

Atasözü: Harva mañgan yol tar bolmas, yamañga gep qilsañ har bolmas. (MR/159)

T.T.: Arabanın gittiği yol dar olmaz, kötüye laf söyleyen boşa olmaz.

ئىككى يامانغا دۇنيامۇ تارلىق قىلىدۇ.

Atasözü: İkki yamañga dunyamu tarliq qilidu. (KÖ/206)

T.T.: İki kötüye dünya da dar gelir.

ياخشىنىڭ ياخشىلىقى تېگەر ھەر يەردە، ياماننىڭ يامانلىقى تېگەر تار يەردە.

Atasözü: Yaxşiniñ yaxşılığı téger her yerde, yamanniñ yamanlığı téger tar yerde. (MR/155)

T.T.: İyinin iyiliği her yere ulaşır, kötünün kötülüğü dar yere ulaşır.

İyi Olan Beridir/Kötü Olan Ötedir Metaforu

“Beri” kelimesiyle birlikte insanlar kendilerine yakın olmasını istedikleri şeyleri, “neri (öte)” kelimesiyle de kendilerine uzak olmasını istedikleri şeyleri kullanırlar. Aslında bu metaforda kelimeler değişse de yine istenen yakın olan, istenmeyen uzak olandır.

ھەر كەتتە بەركەت، بىكارچىلىقتىن نېرى كەت.

Atasözü: Herkette berket, bikarçiliqtin neri ket. (MR/52)

T.T.: Harekette bereket var, işsizlikten öte git.

Metaforun Açıklaması: Metaforu olumsuz yönelimli yapan “neri (öte)” kelimesidir. İşsizlik zor ve sıkıntılı bir süreç olduğundan insanlar işsizliğin kendilerinden uzakta, ötede durmasını isterler.

Kötü Durumda Olan Düşer/İyi Durumda Olan Çıkar Metaforu

“Çüş- (düş-), çiq- (çık-)” kelimeleri aslında “aşağı, yukarı” yönelimlerini karşılamaktadır. Çüş- kelimesiyle ifade olumsuz/aşağı yönelim, çiq- kelimesiyle de olumlu/yukarı yönelim kazanır. Kelimelerin bu yönelimleri kazanmasında üstün kutsal olduğu düşüncesi yatar. Aşağıdaki atasözlerini olumsuz/aşağı yönelimli yapan “çüş-” kelimesidir.

سۇغا چۈشمەي نۇزۇشنى نۇگنەلمەيسەن.

Atasözü: Suğa çüşmey üzüşni öginelmeysen. (KÖ/292)

T.T.: Suya düşmeden yüzmeyi öğrenemezsin.

ئاتتىن چۈشمە، نۇزەگگىدىن چۈشمەس.

Atasözü: Attin çüşse, üzeñgidin çüşmes. (MR/70)

T.T.: Attan düşse bile üzengiden düşmez.

توخۇ داڭغال چۈشەر، نۆشكە جاڭغال.

Atasözü: Toxu dañgal çüşer, öške cañgal. (MR/146)

T.T.: Tavuk kurumuş çamura düşer, keçi ormana düşer.

تۆگەدىن چۈشكەننىڭ نانسى يىغلىمايمىش، نېشەكتىن چۈشكەننىڭ يىغلايدۇ.

Atasözü: Tögedin çüşkenniñ anisi yiglimaymiş, eşektin çüşkenniñ yiglaydu. (KÖ/305)

T.T.: Deveden düşenin anası ağlamamış, eşekten düşenin ağlamış.

C. Atasözlerinde Bir Cümlesi Olumlu Yöndeki, Diğer Cümlesi Olumsuz Yöndeki Yönelim Metaforları

Büyük Üsttedir/Üst Kutsaldır Metaforu (Yunusoğlu, 2015: 1636)

نۆستۈن بېقىپ تۈكۈرسەڭ، يېنىپ چۈشەر يۈزۈڭگە.

Atasözü: Üstün béqip tükürseñ, yénip çüşer yüzüñge. (MR/75)

T.T.: Üste bakıp tükürsen, dönüp düşer yüzüne.

Metaforun Açıklaması: Türk kültüründe Büyük Üsttedir/Üst Kutsaldır metaforu vardır. Büyüğün küçükten üstün olmasının temelini de gökyüzünün kutsallığı olduğu düşünülür. Bu atasözünün derin yapısında kendinden büyüklere kötülük yapmaya kalkarsan kendin de o kötülüğe düşersin anlayışı yatar. Metnin ilk cümlesini olumlu/yukarı doğru yönelimli yapan “üst” kelimesidir; ikinci cümleyi ise olumsuz/aşağı yönelimli yapan “çüşer” kelimesidir.

شامال تۆۋەندىن كېلىدۇ، ناپتاپ يۇقۇرىدىن.

Atasözü: Şamal tövendin kélidu, aptap yuquridin. (MR/62)

T.T.: Rüzgar alçaktan gelir, güneş yukarıdan gelir.

Kontrol Yukarıdadır/Kontrolde Maruz Kalan Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 42)

كشى يۇتىدا باش بولگىچە، نۆز يۇتىڭدا تاش بول.

Atasözü: Kişi yutida baş bolgiçe, öz yutiñda taş bol. (KÖ/223)

T.T.: Başkasının yurdunda baş olacağına, kendi yurdunda taş ol.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelim metaforunu oluşturan unsurlar “baş bol-, taş bol-” ifadeleridir. Baş bol-: anlam ve söylem olarak olumlu/yukarı, taş bol-: anlam ve söylem olarak olumsuz/aşağı yönelimlidir.

باش نالدىدا يۈرەر، پۇت كەينىدە.

Atasözü: Baş aldida yürer, put keynide. (KÖ/117)

T.T.: Baş önde yürür, ayak arkada.

باش قەيەردە بولسا، پۇت شۇ يەردە.

Atasözü: Baş qeyerde bolsa, put şu yerde. (KÖ/117)

T.T.: Baş neredeyse, ayak da orada.

نېشەككە باش بولساڭمۇ، دۈشمىنىڭگە تاش بول.

Atasözü: Eşeğe baş bolsañmu, düşminiñge taş bol. (MR/15)

T.T.: Eşeğe baş olacağına düşmanına taş ol.

Yüksek Statü Yukarıdadır/Düşük Statü Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 43)

نۆزەڭدىن يۇقۇرىغا قاراپ پىكىر قىل، نۆزەڭدىن تۆۋەنگە قاراپ شۇكۇر قىل.

Atasözü: Özeñdin yuquriğa qarap pikir qil, özeñdin tüvenge qarap şükür qil. (MR/29)

T.T.: Kendinden yukarıdakilere bakıp düşün, kendinden aşağıdakilere bakıp şükret.

Metaforun Açıklaması: Yönelim metaforunu oluşturan “yuquriğa, tüvenge” kelimeleridir. Atasözü kendinden daha “üst” statüdeki kişilere bakıp düşünülmesi gerektiğini, daha “alt” statüdeki kişilere bakıp şükredilmesi gerektiğini söyler. Altta olana bakıp haline şükret demesi altta olan kişinin daha kötü durumda olduğunu gösterir.

باينىڭ تۈرىدە نولتۇرغىچە، گاداينىڭ ماتىسىدا نولتۇر.

Atasözü: Bayniñ törüde olturğiche, gadayniñ mantisida oltur. (KÖ/124)

T.T.: Zengin başköşesinde oturacağına, fakirin kapısının dibinde otur.

باي تۇرىدۇ باشتا، گاداي تۇرىدۇ نايافتا.

Atasözü: Bay turidu başta, gaday turidu ayaqta. (KÖ/121)

T.T.: Zengin durur başta, fakir durur ayakta.

Değerli Olan Uçtadır/Değersiz Olan Alttadır Metaforu

ياماتلىق ناياق ناستىدا، ياخشىلىق دەرەخ نۇچىدا.

Atasözü: Yamanliq ayaq astida, yaxshiliq derex uçida. (KÖ/321)

T.T.: Kötülük ayak altında, iyilik ağaç tepesinde.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelim metaforunu oluşturan unsurlar “ast (alt, temel, taban), uç” kelimeleridir. Yukarıda olduğu söylenen kavram iyilik, toplum içinde değerli bir kavram; aşağıda olduğu söylenen kötülük, toplum içinde değersiz bir kavramdır.

Değerli Olan Yakındadır/Daha Az Değerli Olan Uzaktadır Metaforu (Akin, 2017: 13)

يىراقتىكى يېقىندىن يېقىندىكى خوشنا ياخشى.

Atasözü: Yiraqtiki tuqqandin yéqindiki xoşna yaxşi. (MR/192)

T.T.: Uzaktaki akrabadan yakındaki komşu iyidir.

Metaforun Açıklaması: İnsanlar kendileri için değerli gördüklerini yakınında görmek ve bilmek ister. Bu atasözünde yönelim metaforu oluşturan “yiraq, yéqin” kelimeleridir. Akraba, arada kan bağı olması sebebiyle komşuya göre daha “yakındır”. Burada “uzak” yöneliminin değersizliğini vurgulamak için bu bağdan yararlanılmış ve yakın olanın daha az değerli olsa bile tercih edileceği söylenmiştir.

يىراقتىن قارىسام، نەلدىن نارتۇق، يېقىندىن قارىسام، خاشىم تاتۇق.

Atasözü: Yiraqtin qarısam, eldin artuq, yéqindin qarısam, haşim tatuq. (MR/100)

T.T.: Uzaktan bakarsam elden fazla; yakından bakarsam yaram kapanır.

يىراقتىڭ يېقىنى بار، ساراڭنىڭ ماقۇلى (بار).

Atasözü: Yiraqniñ yéqini bar, sarañniñ maquli (bar). (MR/148)

T.T.: Uzağın yakını var, delinin makulü var.

ئېشەك ئالساڭ يېقىندىن ئال، خوتۇن ئالساڭ يىراقتىن (ئال).

Atasözü: Éşek alsañ yéqindin al, xotun alsañ yiraqtin (al). (MR/179)

T.T.: Eşek alsan yakından al, kadın alsan uzaktan al.

ئاسماندىكى تاش يەرگە چۈشكەندە نەزىز.

Atasözü: Asmandiki taş yerge çüşkende eziz. (KÖ/94)

T.T.: Gökteki taş yere düştüğü zaman değerli olur.

Açık Olan Öndedir/Gizli Olan Arkadadır Metaforu (Gen, 2012: 657).

İnsanın en uzak yeri sırtıdır. Fiziksel olarak arka, görüş açısından uzakta kalan bölgedir. Dolayısıyla, gelebilecek bütün tehditlere açıktır. Atasözündeki vurgu, gizli olanın arkada kaldığı ve daha çok kontrole ihtiyaç duyulan bölge olduğu yönündedir (Akin, 2017: 13).

ئالدىدا ئۇشلادى، ئارقادا مۇشلادى.

Atasözü: Aldida uşladi, arqada muşladi. (KÖ/84)

T.T.: Önünden okşadı, arkadan yumrukladı.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelimi oluşturan “aldi, arqa” kelimeleridir. İlk cümlede “aldi (ön)” açıkta, görünür olan için kullanılmış, ikinci cümlede “arqa” ifadesi gizli, habersiz anlamında kullanılmıştır.

دوست كەينىڭدە ماختار، دۇشمەن ئالدىڭدا (ماختار).

Atasözü: Dost keyniñde maxtar, düşmen aldiñda (maxtar). (MR/12)

T.T.: Dost arkadan över, düşman önünde.

ئاچچىق ئالدىدا يۇرىدۇ، ئەقىل كەينىدە.

Atasözü: Aççiq aldida yüridu, eqil keynide. (MR/31)

T.T.: Öfke önde yürür, akıl arkasında.

ئالدىڭغا ماڭساڭ، قەينىڭگە كارا.

Atasözü: Aldiñga mañsañ, qeyniñge kara. (KÖ/84)

T.T.: Önüne doğru yürüsen de arkana bak.

Önemsenen Öndedir/Önemsenmeyen Arkadadır Metaforu (Akin, 2017: 14)

ئاۋال نىشلە، ئاندىن نوينا.

Atasözü: Aval işle, andin oyna. (MR/42)

T.T.: Önce çalış, sonra oyna.

Metaforun Açıklaması: İnsanlar önemsedikleri işleri “öne” koyarlar. Atasözünde de çalışmak, oynamaktan/eğlenceden daha önemli görüldüğü için “önceliği” almıştır.

ئىش دىسە ھەممىدىن كېيىن قالدۇ، ئاش دىسە ھەممىدىن بۇرۇن بارىدۇ.

Atasözü: İş dise hemmidin keyin qalidu, aş dise hemmidin burun baridu. (KÖ/207)

T.T.: İş deyince herkesten geride kalır, yemek deyince herkesten önce gider.

Güzel Olan Öndedir/Kötü Olan Arkadadır Metaforu

Aşağıdaki atasözlerinde güzeli, iyiyi temsil eden kelimeler sırasıyla “gül, dost, göş”; çirkinini, kötüyü temsil eden kelimeler sırasıyla “tiken, düşmen, muş”tur.

نادەمنىڭ ئالدى گۈل، كەينى تىكەن.

Atasözü: Ademniñ aldi gül, keyni tiken. (MR/140)

T.T.: İnsanın önü gül, arkası diken.

ئارقاڭدىكى دۈشمەن، ئالدىڭدىكى دوست.

Atasözü: Arqañdiki düşmen, aldiñdiki dost. (MR/11)

T.T.: Arkandaki düşman, önündeki dost.

بالدۇر بارغان گۆش يەر، كېيىن قالغان مۇش يەر.

Atasözü: Baldur bargan göş yer, kéyin qalğan muş yer. (KÖ/115)

T.T.: Önce giden et yer, geç kalan yumruk yer.

Kontrol Eden Öndedir/Kontrolle Maruz Kalan Arkadadır Metaforu

ھارۋۇنىڭ ئالدى چاقي قەيەردە ماڭسا، كەيىن چاقي شۇ يەردە ماڭدۇ.

Atasözü: Harvuniñ aldi çaqi qeyerde mañsa, keyin çaqi şu yerde mañidu. (KÖ/190)

T.T.: Arabanın ön tekerleği nereye giderse, arka tekerleği de oraya gider.

Metaforun Açıklaması: Kitleleri kontrol eden insanlar için “öncü, önder” gibi sıfatlar kullanılır. Bunun gibi örneklerden hareketle, kontrol edenin önde, kontrole maruz kalanın arkada olduğu düşüncesi doğar. Atasözünde de önde olan ne yaparsa arkasından onu takip edenlerin de onun yaptıklarını yapacağı görüşü ortaya çıkmaktadır.

Zengin Olan Geniştir/Fakir Olan Dardır Metaforu (Akın, 2017: 15)

Aşağıdaki atasözlerinde yönelim metaforunu oluşturan “keñ, tar” kelimeleridir. Bu üç atasözünün ortak yanı, geniş olanın tercih edilen, zenginlik gösteren olmasıdır.

ئۆيىڭ تار بولسىمۇ، كۆڭلۈڭ كەڭ بولسۇن.

Atasözü: Öyiñ tar bolsimu, köñlüñ keñ bolsun. (MR/199)

T.T.: Evin dar olsa da gönlün geniş olsun.

كەڭگە كەڭ دۇنيا، تارغا تار دۇنيا.

Atasözü: Keñge keñ dunya, tarğa tar dunya. (MR/223)

T.T.: Cömerte geniş dünya, cimriye dar dünya.

تار يەردە ئاش يىگىچە، كەڭ يەردە مۇشت يە.

Atasözü: Tar yerde aş yigice, keñ yerde muşt ye. (MR/275)

T.T.: Dar yerde yemek yiyeceğine, geniş yerde dayak ye.

İyi Olan Beridir/Kötü Olan Ötedir Metaforu

بېرىكەت بەرى كەل، مەينەت نېرى كەت.

Atasözü: Bériket beri kel, meynet néri ket. (KÖ/130)

T.T.: Bereket beri gel, mihnet öteye git.

Metaforun Açıklaması: Atasözünün ilk cümlesini olumlu yönelimli yapan “beri kel”, ikinci cümlesini olumsuz yapan “néri ket” ifadesidir. İnsanlar için tercih edilen, iyi olan “yakın” olduğu için “bereketi” yakınlarında isterler. Bunun tam tersi tercih edilmeyen, kötü olan “uzak” olduğu için “mihneti” ötede isterler.

Bilinen, Görünen Dıştır/Bilinmeyen, Görünmeyen İçtir Metaforu (Akın, 2017: 16)

İçeri- dışarı yönelimimizi yüzeyleleriyle sınırlı öteki fiziksel nesnelere yansıtırız. Bu yüzden onları da içeriye-dışarıya sahip taşıyıcılar olarak görürüz (Aydın, 2019: 395).

نادەمنىڭ نالىسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ نالىسى تېشىدا.

Atasözü: Ademniñ alisi içide, hayvanniñ alisi teşida. (MR/247)

T.T.: İnsanın alası içinde, hayvanın alası dışında.

Metaforun Açıklaması: Atasözünde yönelim metaforunu oluşturan “iç, teş” kelimeleridir. İnsanlar için bilinen, görünen dıştadır; bilinmeyen, görünmeyen ise içtedir. Hayvanların işe yarayıp yaramayacakları, görünüşlerinden belli olur. Ancak, insanların kötü huylu olup olmadıkları dışarıdan anlaşılamaz (Akın, 2017: 16).

نادەمنىڭ تېشىغا قارىماي، ئىچىگە قارا.

Atasözü: Ademniñ teşiğa qarimay, içige qara. (MR/24)

T.T.: İnsanın dışına bakma, içine bak.

يىلاننىڭ تېشى سىلىك، ئىچى زەھەر.

Atasözü: Yilanniñ teşi silik, içi zeher. (KÖ/329)

T.T.: Yılanın dışı yumuşak, içi zehir.

ئىچىم يىغلايدۇ، تېشىم كۆلىدۇ.

Atasözü: İçim yiglaydu, teşim külidu. (KÖ/204)

T.T.: İçim ağlar, dışım güler.

تاۋۇزنىڭ تېشى كۆك، ئىچى قىزىل.

Atasözü: Tavuzniñ teşi kök, içi qizil. (KÖ/297)

T.T.: Karpuzun dışı yeşil, içi kırmızı.

ئىچى توشمىسا، تېشىغا چىقماس.

Atasözü: İçi toşmisa, teşiğa çiqmas. (MR/222)

T.T.: İçi taşmasa, dışına çikmaz.

II. Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi İki Yönlü Atasözleri

“Metaforik Olarak Anlamı ve Söylemi İki Yönlü Atasözleri” söylem ve anlam bakımından ele alındığında muhatabında zıt yönlü duygular uyandırır. Basit bir örnekle açıklamak gerekirse “çıkmaq” sözcüğü söylem olarak yukarı yönelimlidir, ancak “adı çıkmaq” ifadesi anlam olarak aşağı yönelimlidir. Bu tarz zıtlık barındıran atasözleri bu kategoride değerlendirilmiştir.

İyi Olan Yukarıdadır/Kötü Olan Aşağıdadır Metaforu (Lakoff ve Johnson, 2015: 43)

مىۋىلىك دەرەخنىڭ بېشى تۆۋەن.

Atasözü: Mivilik derexniñ béşi töven. (MR/72)

T.T.: Meyvelik ağacın başı aşağıdır.

Metaforun Açıklaması: “Başı aşağıda/yerde ol-” ifadesi söylem olarak aşağı yönelimlidir, çünkü kötü olan aşağıdadır. Ancak atasözüne baktığımızda “mivilik derex (meyve veren ağaç)” ifadesiyle ağaca olumlu bir özellik yüklenmiştir, yani anlam olarak ifadeyi olumlu yapmıştır. Bu zıtlık nedeniyle metafor iki yönlü olmuştur.

Değerli Olan Yakındadır/Daha Az Değerli Olan Uzaktadır Metaforu (Akin, 2017: 16)

دوستقا نىناق بول، دۇشمەندىن يىراق (بول).

Atasözü: Dostqa inaq bol, düşməndin yiraq (bol). (MR/13)

T.T.: Dosta barışçıl ol, düşmandan uzak ol.

Metaforun Açıklaması: “Yiraq bol- (uzak ol-)” ifadesindeki metafor, anlam olarak olumsuz yönelimlidir. Ancak metafora söylem açısından baktığımızda “düşməndin yiraq bol- (düşmandan uzak ol-)” olumlu yönelimlidir.

ناغرا، سۇنای ناۋازى يىراقتىن ياخشى

Atasözü: Nağra, sunay avazi yiraqtin yaxşı. (MR/294)

T.T.: Davul zurna sesi uzaktan hoş.

Sonuç

Yeni Uygur atasözleri için Kurtuluş Öztopçu'nun “Uygur Atasözleri ve Deyimleri” kitabında yer alan yaklaşık 2650 atasözü ile Muhemmet Rehim'in “Uygur Xelq Maqal Temsilliri” kitabında yer alan 2689 atasözü taranmış ve içlerinde yönelim metaforu barındıranlar derlenmiştir. Uygurların yer-yön bildirmek için kullandığı kelimeler: aldi (ön)/keyin (arka), yuquri (yukarı)/ tüve (aşağı), yiraq (uzak)/yéqin (yakın), tar (dar)/keñ (geniş), néri (öte)/beri (beri), tés (dış)/iç (iç) olarak belirlenmiştir. Bu yer-yön bildiren kelimelerin yanında çiq- (çık-)/çüş- (düş-), baş/ayaq, asman(gökyüzü)/yer gibi kelimelerin de yönelim bildirdiği ve metaforik anlam taşıdığı tespit edilmiştir. Bu kelimeler ve cümleye kattıkları metaforik anlamlar incelendiğinde bazılarının anlamı ve söyleminin aynı yönde olduğu bazılarının da metaforik olarak anlam ve söyleminin iki yönlü olduğu görülmüştür. Metaforik olarak anlamı ve söylemi aynı yönlü olan atasözleri -karışıklığı önlemek amacıyla- olumlu, olumsuz ve bir cümlesi olumlu diğer cümlesi olumsuz olanlar şeklinde tasniflenmiştir. Olumlu yönde 4, olumsuz yönde 22, bir cümlesi olumlu diğer cümlesi olumsuz yönde olan 35 atasözü bulunmuştur. Metaforik olarak anlamı ve söylemi farklı yönde olan 4 atasözü bulunmuştur.

Atasözleri içerisinde yönelim metaforu çok kullanılmasa da Uygurların en çok aldi (ön)/keyin (arka), yiraq (uzak)/yéqin (yakın) kelimelerine metaforik anlam yükledikleri görülmüş ve “aldi” kelimesi Uygurlar için her zaman olumlu çağrışım uyandırırken “keyin” kelimesi her zaman olumsuz çağrışım uyandırmıştır. “Yiraq” kelimesi çoğunlukla olumsuz çağrışım uyandırırken sadece iki atasözünde olumlanmıştır. “Yéqin” kelimesinin ise Uygurlar için olumlu çağrışım yaptığı saptanmıştır. Türk kültürünün insanî ilişkilerde yakınlığa önem vermesi dikkate alındığında “yéqin” kelimesine olumlu, “yiraq” kelimesine olumsuz metaforik anlam yüklenmesi beklenen bir sonuçtur.

Birçok metafor açıklanırken kültürel değerlerden hareketle yorum yapılmıştır. Bu nedenle yönelim metaforlarını içeren atasözleri toplumun kültürünü ve dünyaya bakışını da göstermiş olur. Bu bakış açıları içerisinde kişiden kişiye farklılıklar olabileceği için dayanak alınan kültürel temellerin kesin doğru olması da beklenmemelidir.

Kaynakça

AKIN, Cüneyt. (2017). “Kırgız Atasözlerinde Yönelim Metaforu Kullanımı”. *Türk Dünyası*, S. 44, s. 9-17.

ARTUN, Erman. (2016). “Çukurova ve Kıbrıs Halk Kültüründe Ölümü Algılama”. *Folklor/Edebiyat*, S. 85, s. 9-22.

- AYDIN, Mustafa Fatih. (2019). "İkinci Yeni Şiirinde Bir Mekân Poetiği: Oda ve Duvar Metaforu", *B. Kırmızı içinde, Multidisipliner Çalışmalar (Dil ve Edebiyat Üzerine Araştırmalar)*. Konya: Aybil Yayınları.
- DİNÇER, Aslıhan. (2015). "Metaforların İzinde: Hayat Yolculuktur". *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 44, s. 201-214.
- GEN, Sıla. (2012). "Tahsin Yücel'in Salaklık Üstüne Deneme'sinde Yönelim Metaforları". *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- LAKOFF, George ve JOHNSON, Mark. (2015). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev:Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.
- NECİP, Emir Necipoviç. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev:İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- REHİM, Muhemmet. (1979). *Uygur Xelq Maqal Temsilliri*. Urumçi: Şincan Xelq Neşriyatı.
- SARI, Ceyhun. (2016). "Deyimlerde Aşağı/Yukarı Yönelim Metaforu." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9(44), s. 212-216.
- YILDIZLI, Muhammed Emin. (2017). "Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10(2), s. 1489-1498.
- YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal. (2015). "Yönelim Metaforları ve Kültürel Temelleri". *Turkish Studies*, S. 10/8, s. 1627-1642.